

THE RELATIONSHIP BETWEEN COUPLE BURNOUT AND STATE-TRAIT ANXIETY IN MOTHERS WITH DISABLED CHILDREN*

Mustafa GÜLER

Lecturer Dr., Selçuk University, Turkey, mustafaguler@selcuk.edu.tr
ORCID: 0000-0003-2701-1220

Burhan ÇAPRI

Prof. Dr., Mersin University, Turkey, burhancapri@gmail.com
ORCID: 0000-0002-6812-4785

Received: 16.05.2020

Accepted: 19.11.2020

Published: 15.12.2020

ABSTRACT

The aim of this study is to determine the relationship between couple burnout, state-trait anxiety scores of mothers of disabled children, and examine the contributions of state-trait anxiety scores to predictive couple burnout scores. The research group of this study, which was conducted with a descriptive method and using the relational survey model, consists of a total of 199 mothers whose children attend special education and rehabilitation centers in the central districts of Konya and have disabled children who voluntarily agree to participate in the study. Correlation analysis and multiple regression analysis were used in the analysis of the data collected by applying the Couple Burnout Measure-Short Version (CBM-SF), Spielberger State and Trait Anxiety Scale (SSTAS) and the personal information form developed by the researchers to collect socio-demographic information. As a result of the analysis of the data, it was found that the couple burnout scores of the mothers of disabled children had a moderately significant positive relationship with the state-trait anxiety scores. On the other hand, state-trait anxiety scores of mothers of disabled children explained 28% of the variance related to couple burnout scores, and state-trait anxiety scores were found to be significant predictor of couple burnout scores. The findings are discussed in the light of the literature.

Keywords: Disabled children, mother, couple burnout, anxiety.

* This study was presented (in part) at the III. INES International Education and Social Science Congress that was held between April 28- May 1, 2018 in Alanya, Antalya, Turkey.

INTRODUCTION

Children, who are the common product of the mother and father in the formation of the family, are accepted as the bond that binds the parents to each other and also a reward for the family (Ataman, 2003). However, learning that their child has a disability causes parents to differentiate their expectations, experience intense anxiety and stress, and increase their emotional reactions (Okanlı et al., 2004; Sivrikaya Çiftçi Tekinarslan, 2013). The family's reactions to the disability and the child may differ according to the characteristics of each family.

There are various models explaining the reactions of families with a disabled child. The best known of these is the "stage model", which assumes that families reach the acceptance and adaptation stage after various stages. The first stage includes the emotions of shock, denial, depression and grief; the second includes complex emotions, guilt, shame, anxiety, anger; and the third includes going door-to-door, agreement, adapting-rearranging, acceptance and adaptation (Ataman, 2003; Yörükoğlu, 1998). The reactions of parents with disabled children who seek a solution to this situation show similar characteristics at these stages. Parents can get stuck in a stage or switch between stages.

There are some factors that can cause parents of disabled children to be emotionally challenged and to experience anxiety about the future. The first of these factors is behavior and adaptation problems. Another is that the treatment and education of disabled children requires more financial resources, time and energy (Kavak, 2007). When faced with the difficulties of having a disabled child, parents experience stress, especially in marital and emotional relationships, and have difficulty in fulfilling their daily responsibilities. The stress of the parents increase with inappropriate reactions to the traumatic situation, the feeling of guilt experienced by the parents, and the burden of the child's care (Akçakın & Erden, 2001). Some researches show that the presence of a disabled or sick child in the family may cause conflicts in the family, marital and relationship problems (Baltaş & Baltaş, 2008; Karpaz, 2011) and a decrease in the harmony between couples (Fortier & Wanlass, 1984; Küçüker, 1997; Lobato, 1983; Zeitlin et al., 1987).

Mothers are the most affected by the burden of a disabled child in the family (Bahar et al., 2009; Hodge et al., 2011; Sarı, 2007). Excessive care burden in the family causes physical discomfort and social isolation in mothers (Özşenol et al., 2003; Sarı, 2007). Mental problems such as depression and anxiety disorder are more common in mothers with disabled children than mothers without a disabled child (Feizi et al., 2014; Miller et al., 1992). In addition, mothers may experience feelings such as guilt and exclusion due to the misbelief that a disabled child is the failure of the mother. The results of the studies conducted on mothers show that mothers with autistic children have worse relationships with their spouses than mothers without a disabled child (Wolf et al., 1989), and the marital harmony of mothers of children with autism and Down syndrome is lower (Toros, 2002).

Similarly, the feeling of burnout may occur in mothers with disabled children (Duygun & Sezgin, 2003). Burnout was first used by Freudenberger and Maslach. Freudenberger defined 'burnout' as the failure, wear and tear of

a person due to excessive demands on energy, power, and resources (Freudenberger, 1974; Maslach et al., 2001). Studies have reported that the burnout levels of parents with a severely mentally disabled child are higher than the burnout levels of parents with a mild mentally disabled child (Aydın, 2017; Yıldız, 2015). The burnout levels of mothers and fathers differ. Research results have shown that the burnout levels of mothers are higher than fathers (Duygun & Sezgin, 2003; Yıldız, 2015).

Couple burnout, which is a variable different from career burnout, was first proposed by Pines (1996). Couple burnout is a state of physical, mental and emotional fatigue caused by the difference between expectations and reality, which occurs as a result of the intensification of emotional demands in a long-term relationship. A general state of unhappiness and malaise prevails in the relationship as a result of the exhaustion caused by the difference between expectations and realities, and couple burnout is intensely observed when the relationship is about to end (Pines, 1996).

Parents with a disabled child are concerned about the difficulties that their children need for lifelong care and the limitations the child brings to family life (Danış, 2006). In addition, parents' lack of knowledge about the child's disability, behavior, and adaptation problems observed in the child, uncertainties regarding the future life of their children cause parents to experience anxiety (Kavak, 2007). Anxiety is a complex phenomenon that includes psychological and physiological responses that arise due to the anticipation of a future threat (APA, 2013). According to Spielberger (1972), anxiety is defined as unpleasant emotional and observable reactions such as sadness and tension caused by stressful situations, and it is divided into state and trait anxiety (Büyükoztürk, 1997). State anxiety is an emotional reaction that occurs as a result of an individual's interpretation of events as threatening, mostly due to realistic reasons, its duration, and its interpretation of the perceived threat. Trait anxiety is a person's tendency to perceive and interpret an event or situation that is neutral according to objective criteria as dangerous and threatening to one's self. People who experience trait anxiety have characteristics such as restlessness, being easily hurt, dissatisfaction with their environment, and thinking as if bad things will happen to them (Öner & Le Compte, 1985; Özusta, 1995). According to the result of the research on the anxiety levels of parents with disabled children, the state and trait anxiety scores of the parents with a disabled child were higher than those of the parents without a disabled child (Hasandayıoğlu, 2020).

When the literature is reviewed, it is striking that there is no study to determine the relationship between couple burnout and state-trait anxiety scores of mothers with disabled children in Turkey, and a study in this direction is needed. Hence, this study is important because it is the first study on this subject in Turkey. In addition, the results to be obtained from this research may help the development of guidance and psychological counseling services for mothers with disabled children.

In the light of all these explanations, the purpose of this study is to determine the relationships between couple burnout and state-trait anxiety scores of mothers with disabled children, and to examine the contributions of state-trait anxiety scores in predicting couple burnout scores.

METHOD

Research Model

This study aims to determine the relationships between couple burnout and state-trait anxiety scores of mothers with disabled children, and to examine the contributions of state-trait anxiety scores in predicting couple burnout scores. That is why researchers used correlational survey model made with descriptive method in this study. The correlational survey model, which is expressed as the examination of the relationship between two or more variables without any intervention in the variables (Büyüköztürk et al., 2017), aims to determine whether there is a relationship between variables and whether the change in one of them causes any change in the other (Karasar, 2008). While the dependent variable of the study is couple burnout, the independent variables are state-trait anxiety scores.

Research Group

This study was carried out on a total of 199 mothers whose children attend special education and rehabilitation centers in Selçuklu, Meram and Karatay districts of Konya and who voluntarily accepted to participate in the study. The study group consisted of 64 (32.20%) children with autism, 62 (31.20%) children with mental disabilities, 46 (23.10%) children with physical disabilities, 11 (5.50%) children with language and speech disorders, and 16 (8%) children with other disabilities. 7 (3.50%) of the mothers participating in the study did not attend any school, 88 (44.20%) of them were primary school graduates, 43 (21.6%) of them were secondary school graduates, 49 (24.60%) were high school graduates, 10 (5.02%) of them were undergraduate, and 2 (1%) of them were graduate. The duration of marriage of mothers with an age range of 20-51 varied between 1-30 years.

Data Collection Tools

Spielberger State-Trait Anxiety Inventory (STAI), Couple Burnout Measure-Short Version (CBMS), and a "Personal Information Form" developed by the researchers to collect some socio-demographic information were applied to mothers with disabled children.

Couple Burnout Measure-Short Version (CBM-SF): Pines et al. (2011) used the 10-item short version of the Couple Burnout Measure (CBM) to create an easy-to-use measurement tool and to meet the needs of researchers and practitioners. A 7-point frequency scale (1 Never and 7 Always) is answered based on self-report in order to measure the burnout level of the individuals who are married, flirting, engaged, or in all types of relationships that can be described as couples. It was found out that internal consistency coefficients of the scale measured by the data gathered from the married couples were .94 for married women and .95 for married men. The Turkish adaptation validity and reliability study was found by Çapri (2013) to have a single-factor structure

with an eigenvalue of 5.56, explaining 55.62% of the variance, and factor loads ranging from .49 to .83. Within the scope of criterion-related validity study, there were significant relationships with the three sub-dimensions of the Maslach Burnout Inventory (MBI). In addition, within the scope of reliability studies, the test-retest reliability coefficient by performing an application four-week interval was reported as .90, and the internal consistency reliability coefficient was .91. The Cronbach alpha internal consistency coefficient obtained from the data within the scope of this research was found as .93.

State-Trait Anxiety Inventory: The State-Trait Anxiety Inventory, developed by Spielberger et al. (1970), is a scale adapted into Turkish by Öner and Le Compte (1983) and is based on self-assessment. The State-Trait Anxiety Inventory was translated into Turkish with the help of two different techniques: experimental concept validity and criterion validity (Öner & Le Compte, 1983). The scale consists of two sub-units, TX-1 and TX-2, each containing 20 sentences and measuring trait and state anxiety separately. One of the options that are (1) not at all, (2) somewhat, (3) moderately so, (4) very much so is answered according to the level of feeling or behavior expressed in the items of State Anxiety Scale. Emotions and characteristics expressed in trait anxiety items are answered as (1) almost never, (2) sometimes, (3) often, and (4) almost always. Reliability coefficients determined with Alpha correlations, which is a generalized form of Kuder-Richardson 20 formula, were found between 0.83 and 0.87 for the "Trait Anxiety Scale" and between 0.94 and 0.96 for the "State Anxiety Scale". In the sample of this study, the Cronbach Alpha internal consistency coefficient of the scale was found as .66 for the "State Anxiety Scale" and .59 for the "Trait Anxiety Scale".

Personal Information Form: Researchers prepared the form which includes information on the type of disability of children, duration of marriage, age, profession, and educational status of the mothers in the study group.

Application

Researchers carried out the application of measurement tools on mothers with disabled children in the special education and rehabilitation centers which their children attend. Researchers explained the aim of the research and the basic guidelines regarding the application of measurement tools to all participating mothers in a detailed and standardized manner.

Data Analysis

The data gathered from the measurement tools in the study were computerized and analyzed using the SPSS-WINDOWS 22 package software. Sample size, missing values, normality, linearity, multiple linearities, singularity and extreme values (Çokluk et al., 2014) were examined to test the basic assumptions required for multivariate statistical studies. After it was determined that there were no missing data, it was seen that there were no outliers as a result of determining the boxplots for one-way extreme values and Mahalanobis distance for multi-directional extreme values. Kurtosis and skewness coefficients were calculated to test the univariate

normality, and the kurtosis and skewness coefficients were found between ± 1 . In addition, histogram, boxplot, steam-leaf, etc. graphics were also examined and the distribution was found normal. In order to examine the multicollinearity, another assumption of multivariate statistical analysis, the variance increase factor (VIF), and tolerance values were also examined. Considering that the VIF value should be less than 10 and the tolerance value should be greater than .20 in order to avoid the problem of multicollinearity between variables (Çokluk et al., 2014), as a result of obtaining the tolerance value of .78 and the VIF value of 1.28 in the research data, there was no multicollinearity problem between the variables in this study. Correlation analysis was used to determine the relationships between couple burnout, state anxiety, and trait anxiety scores of mothers with disabled children. Multiple regression analysis was used to determine the predictive contribution of state anxiety and trait anxiety scores to couple burnout scores. The upper bound for an error margin in the analyses was accepted as 0.01.

FINDINGS (RESULTS)

This section includes the findings obtained as a result of statistical analysis of the data collected in line with the purpose of the research.

Table 1 shows the results of the relationship between couple burnout scores and state-trait anxiety scores of mothers with disabled children.

Table 1. Results of the Correlation Analysis on Relationships Between Couple Burnout Scores and State-Trait Anxiety Scores of Mothers with Disabled Children

	Couple Burnout	State Anxiety	Trait Anxiety	$\bar{X}$	S
Couple Burnout	1			25.92	11.39
State Anxiety	.458**	1		41.58	9.04
Trait Anxiety	.450**	.467**	1	46.46	7.69

** $p < .01$

Table 1 shows that there is a positive and significant relationship of couple burnout scores of mothers with disabled children with their state anxiety scores ($r = .45$; $p < .01$) and trait anxiety scores ($r = .45$; $p < .01$). Based on these results, the state and trait anxiety scores were included in the multiple regression analysis to examine their contributions in predicting couple burnout scores of mothers with disabled children, and the results are given in Table 2.

Table 2. Results of the Multiple Regression Analysis Related to Whether Couple Burnout Scores of Mothers with Disabled Children Predict Their State-Trait Anxiety Scores

Variables	Couple Burnout				
	B	SH	β	t	p
Constant	-11.48	4.44	-	-2.58	0.01
State Anxiety	.40	.08	.32	4.63	0.00
Trait Anxiety	.45	.10	.30	4.41	0.00
		R= .53	R ² = .28		
		F ₍₂₋₁₉₆₎ = 38.38	p=0.00**		

** p < .01

Table 2 shows state-trait anxiety scores are significant predictors that explain 28% of the variance for couple burnout scores of mothers with disabled children ($R = .53$, $R^2 = .28$, $p < .01$). Finally, according to the standardized regression coefficients (β), importance rankings of predictor variables on the couple burnout scores of mothers with disabled children was determined as state anxiety (.32) and trait anxiety (.30).

DISCUSSION AND CONCLUSION

Since there are no studies on the relationship between couple burnout and state-trait anxiety in mothers with disabled children, the results of the study have been evaluated together with the results of other studies on the subject.

This study was carried out to determine the relationships between couple burnout, state and trait anxiety scores of mothers with disabled children and to examine the contributions of state and trait anxiety scores in predicting couple burnout scores. As a result of the research, there was a moderately significant positive correlation between the couple burnout scores of the mothers with disabled children and the state and trait anxiety scores. On the other hand, by explaining the 28% of the variance for couple burnout scores, state and trait anxiety scores of mothers with disabled children were found to be significant predictors of couple burnout scores.

Positive and significant relationships were found in the vast majority of research results examining the relationship between anxiety and burnout in the literature. Tahincioğlu's (2016) study on mothers with children with autism showed that the burnout levels of the mothers are significantly associated with their anxiety levels, and burnout is a predictor of anxiety. Similarly, studies conducted with nurses have determined that anxiety is a predictor of burnout (Gökmen, 2013; Turnipseed, 1998). The anxiety levels of the parents with mentally disabled children increase their emotional exhaustion and depersonalization scores (Arman, 2009). Similar to the results of other researches examining the relationship between anxiety and burnout in the literature, this study also found a positive significant relationship between mothers' anxiety and couple burnout scores. In addition, the result of the predictive effects of state-trait anxiety on couple burnout is similar to the results of the researches in which the variables that are predictor of burnout and the relationship between the anxiety and burnout were

examined in the literature (Arman, 2009; Tahincioglu, 2016).

When the roles attributed to women within the family and gender roles considered in Turkey, 'mother' assumes the role of maternal care (Arslan et al., 2002). Having a disabled child in the family especially imposes new additional duties and responsibilities on the mother, so mothers are the most affected by the burden of having a disabled child in the family (Bahar et al., 2009; Hodge et al., 2011; Sari, 2007). Research results indicate that having a disabled child affects mothers more than fathers, and mothers experience more stress than fathers (Hodge et al., 2011; Sari, 2007). According to Pines (1989), uneasiness and stress levels are significantly higher in married women who try to overcome the duties and responsibilities related to motherhood and spouse roles than married men. While mothers try to cope with all their difficulties, they have to cope with more difficulties because of the disabled child. The burden of care in the family and the burden of economic conditions increase the emotional burden. Perceived care burden and increased responsibilities may cause mothers to experience anxiety, hopelessness, fatigue so they may become more prone to burnout, explaining the significant relationship between burnout scores and state-trait anxiety scores of the mothers in this study.

There are some possible variables that might explain the relationship between state-trait anxiety levels and couple burnout. One of these factors is marital harmony and satisfaction. Literature includes studies reporting that marital harmony decreases as the state anxiety and trait anxiety levels increase (Aktaş, 2009; Işiloğlu, 2006). Similarly, Çapri and Gökçakan (2012) stated in their study that marital harmony affects the level of couple burnout and that couples with high level of marital harmony will experience lower level of couple burnout. Studies have found that mothers with disabled children have low level of marital harmony (Toros, 2002; Zuhail & Tüfekçi, 2015) and marital satisfaction (Kanbir, 2018). The low level of marital harmony and satisfaction of mothers with disabled children can affect mothers' level of anxiety and couple burnout. In this context, we can say that studies are needed that investigate the relationship of couple burnout with state-trait anxiety, marital harmony, and marital satisfaction.

Another variable thought to explain the relationship between state and trait anxiety level and partner burnout is life satisfaction. There is a negative relationship between burnout and life satisfaction (Soba et al., 2017). There are researches on people with different professions, indicating that such a relationship exists (Çapri, 2013). The study conducted on nurses showed that as the life satisfaction levels of nurses decrease, their couple burnout scores increase, and as their life satisfaction levels increase, their couple burnout scores decrease (Çapri & Güler, 2016). The results of the research conducted on mothers with disabled children revealed that the anxiety levels of the mothers is effected by the gender of the disabled child, the number of siblings, mother's educational level, and the birth order (Doğru & Arslan, 2008), and the type of disability of the child affects life satisfaction. Based on this information, we can say that low life satisfaction levels of mothers may have increased their anxiety levels, and anxiety may have fed couple burnout. When we evaluate the relationship between life satisfaction, state-trait anxiety and couple burnout together, we think that the reasons arising from the life satisfaction of the mothers and the characteristics of the disabled children increase the mothers' couple burnout.

The acceptance of the child's disability by mothers with a disabled child is another variable thought to explain the relationship between state-trait anxiety and couple burnout. Acceptance of disability varies according to the type and degree of the child's disability (Erkan, 1998). The mother's acceptance of the child's disability may cause less anxiety about her child. Attitudes and behaviors of mothers to accept the child's disability may have a mediating effect on the relationship between anxiety and couple burnout.

As a result, mothers with a disabled child become prone to burnout due to problems arising from the presence of the disabled child in the family, negative emotions such as stress, anxiety, hopelessness experienced by mothers, and problems in their relationships with their spouses. The analysis of the data obtained from the study resulted that the couple burnout scores of the mothers with disabled children had a moderately significant positive relationship with their state-trait anxiety scores. Moreover, couple burnout scores were found to be significant predictors, explaining 28% of the variance for couple burnout scores of state- trait anxiety scores of mothers with disabled children.

RECOMMENDATIONS

In line with the results of the research, our suggestions are as follows:

- There are significant relationships between couple burnout and state-trait anxiety of mothers with disabled children, and they contribute significantly to the prediction of couple burnout. However, we think that it will be beneficial for further studies to examine the variables including psychological variables such as socio-demographic characteristics, career burnout, life satisfaction, depression on different sample groups to predict couple burnout.
- We think that that the state-trait anxiety variables should be taken into consideration while offering psychological help to couples on couple burnout subject.
- This study is limited with mothers with a disabled child living in the central districts of Konya, Turkey. Repeating a similar study on a larger sample group including mothers and especially fathers with children with different types of disabilities may provide significant contributions to the literature.

ETHICAL TEXT

In this article, the journal writing rules, publication principles, research and publication ethics, and journal ethical rules are followed. The responsibility belongs to the authors for any violations that may arise regarding the article

REFERENCES

- Akçakın, M., & Erden, G. (2001). Otizm tanısı konmuş çocukların anne ve babalarındaki ruhsal belirtiler. *Çocuk ve Gençlik Ruh Sağlığı Dergisi*, 8(1), 2-10.
- Aktaş, S. (2009). *Eşlerden birinin kaygı düzeyi ile evlilik uyumu arasındaki ilişkinin belirlenmesi*. Master dissertation. Maltepe Üniversitesi, İstanbul.

- Arman, N. (2009). Zihinsel engelli çocuğa sahip anne ve babaların algıladıkları sosyal destek düzeyleri ile tükenmişlik ve kaygı düzeylerinin incelenmesi. Master dissertation. Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Arslan, C., Hamarta, E., & Deniz, E. (2002). Engelli çocuğu olan ailelerin yaşam doyumlarının bazı değişkenler açısından incelenmesi. *XI. Ulusal Özel Eğitim Kongresi, Konya*.
- Ataman, A. (2003). *Özel eğitime muhtaç olmanın nedenleri. Özel Eğitime Giriş*. Gündüz Eğitim Yayıncılık.
- Aydın, M. A. (2017). *Zihinsel engelli bireye sahip olan ebeveynlerin tükenmişlik düzeylerinin incelenmesi*. Unpublished master dissertation. İstanbul Ticaret Üniversitesi, İstanbul.
- Bahar, A., Bahar, G., Savaş, H. A., & Parlar, S. (2009). Engelli çocukların annelerinin depresyon ve anksiyete düzeyleri ile stresle başa çıkma tarzlarının belirlenmesi. *Fırat Sağlık Hizmetleri Dergisi*, 4(11), 97-112.
- Baltaş, Z., & Baltaş, A. (2008). *Stres ve başa çıkma yolları*. Remzi Kitabevi.
- Bilal, E., & Dağ, İ. (2005). Eğitilebilir zihinsel engelli olan ve olmayan çocukların annelerinde stres, stresle başa çıkma ve kontrol odağının karşılaştırılması. *Çocuk ve Gençlik Ruh Sağlığı Dergisi*, 12(2), 56-68.
- Büyüköztürk, Ş. (1997). Araştırmaya yönelik kaygı ölçeğinin geliştirilmesi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi Dergisi*, 3(4), 453-464.
- Büyüköztürk, Ş., Çakmak, E. K., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., & Demirel, F. (2017). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Pegem Akademi.
- Coşkun, Y., & Aktaş, G. (2009). Engelli çocuğu olan annelerin sürekli kaygı düzeyleri ile sosyal destek algıları arasındaki ilişki. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 10(1), 213-227.
- Çapri, B. (2013). Tükenmişlik ölçeği-kısa formu ile eş tükenmişlik ölçeği kısa formunun Türkçe uyarlaması ve psikoanalitik-varoluşçu bakış açısından mesleki ve eş tükenmişlik ilişkisi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 13(3), 1393-1418.
- Çapri, B., & Gökçakan, Z. (2013). Eş tükenmişliğini yordayan değişkenler. *İlköğretim Online*, 12(2), 561-574.
- Çapri, B., & Güler, M. (2016). Yaşam doyumları düzeyleri farklı hemşirelerin mesleki ve eş tükenmişliklerinin incelenmesi. *International Journal Of Eurasia Social Sciences*, 7(25), 55-69.
- Çokluk, Ö., Şekercioğlu, G., & Büyüköztürk, Ş. (2014). *Sosyal bilimler için çok değişkenli istatistik: SPSS ve LISREL uygulamaları*. Pegem Akademi.
- Çürük, N. (2008). Ankara İl Merkezi'nde Bulunan Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı iş okullarında 1. ve 4. sınıfa devam eden zihinsel engelli çocukların annelerinin kaygı ve sosyal destek düzeylerinin karşılaştıkları problemlere göre incelenmesi. *Journal of Intellectual Disability Research*, 12, 862-873.
- Doğru, S. S. Y., & Arslan, E. (2008). Engelli çocuğu olan annelerin sürekli kaygı düzeyi ile durumluk kaygı düzeylerinin karşılaştırılması. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (19), 543-553.
- Duygun, T., & Sezgin, N. (2003). Zihinsel engelli ve sağlıklı çocuk annelerinde stres belirtileri, stresle başa çıkma tarzları ve algılanan sosyal desteğin tükenmişlik düzeyine olan etkisi. *Türk Psikoloji Dergisi*. 18(52),37-52
- Erkan, G. (1998). Sosyal Hizmet Sempozyumu'97. Aydınlar Matbaası.
- Feizi, A., Najmi, B., Salesi, A., Chorami, M., & Hoveidafar, R. (2014). Parenting stress among mothers of children with different physical, mental and psychological problems. *Journal of research in medical sciences: the official journal of Isfahan University of Medical Sciences*, 19(2), 145.

- Fortier, L. M., & Wanlass, R. L. (1984). Family crisis following the diagnosis of a handicapped child. *Family Relations*, 33(1), 13-24. doi:10.2307/58458513-24.
- Freudenberger, H. J. (1974). Staff burnout. *Journal of social issues*, 30(1), 159-165.
- Gökmen, V. (2013). *Yoğun bakım ünitelerinde çalışan hemşirelerin iş doyumları, tükenmişlik ve kaygı düzeylerinin incelenmesi*. Unpublished master dissertation. Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Hodge, D., Hoffman, C. D., & Sweeney, D. P. (2011). Increased psychopathology in parents of children with autism: Genetic liability or burden of caregiving? *Journal of Developmental and Physical Disabilities*, 23(3), 227-239.
- Işiloğlu, B. (2006). *Anksiyete ve depresyon tanısı ile izlenen evli kadınlarda aile içi şiddetin sosyodemografik faktörler, çift uyumu ve hastalıkla ilişkisi*. Master thesis. Prof.Dr.Mahzar Osman Ruh Sağlığı ve Sinir Hastalıkları Eğitim ve Araştırma Hastanesi, İstanbul.
- Kanbir, A. E. (2018). *Engelli çocuğa sahip ailelerde evlilik doyumu: niteliksel bir çalışma*. Master dissertation. Maltepe Üniversitesi, İstanbul.
- Karasar, N. (2008). *Bilimsel araştırma yöntemi*. Nobel Yayın Dağıtm.
- Karpat, D. (2011). *Yaygın gelişimsel bozukluk tanısı alan çocukların ebeveynlerinin yaşadığı yas tepkilerinin, evlilik uyumlarının ve sosyal destek algılarının incelenmesi*. Doctoral dissertation. Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Kavak, S. (2007). *Algılanan aile yakınları destek ölçeğinin geliştirilmesi ve 0-8 yaş arası engelli çocuğu olan annelerin yakınlarından aldığı desteği algılamaları*. Unpublished master dissertation. İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Küçüker, S. (1997). Bilgi verici psikolojik danışmanlık programının zihinsel özürülü çocukların kardeşlerinin özürle ilgili bilgi düzeylerine ve özürülü kardeşlerine yönelik tutumlarına etkisi. Doctoral dissertation. Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Lobato, D. (1983). Siblings of handicapped children: A review. *Journal of autism and developmental disorders*, 13(4), 347-364.
- Manor-Binyamini, I., & Abu-Ajaj, O. (2017). Ways of coping and mental burnout of Bedouin mothers compared to Bedouin fathers of children with ASD. *Neuropsychiatry*, 7(1), 61-68.
- Maslach, C., Schaufeli, W. B., & Leiter, M. P. (2001). Job Burnout. *Annual Review of Psychology*, 52(1), 397-422. doi:10.1146/annurev.psych.52.1.397.
- Miller, A. C., Gordon, R. M., Daniele, R. J., & Diller, L. (1992). Stress, appraisal and coping in mothers of disabled and nondisabled children. *Journal of Pediatric Psychology*, 17(5), 587-605.
- Okanlı, A., Ekinci, M., Gözüağca, D., & Sezgin, S. (2004). Zihinsel engelli çocuğa sahip ailelerin yaşadıkları psikososyal sorunlar. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 1(1), 1-5.
- Öner, N., & Le Compte, A. (1983). *Durumluk ve sürekli kaygı envanteri el kitabı*. Bogaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Özşenol, F., Işıkhani, V., Ünay, B., Aydın, H., Akın, R., & Gökçay, E. (2003). Engelli çocuğa sahip ailelerin aile işlevlerinin değerlendirilmesi. *Gülhane Tıp Dergisi*, 45(2), 156-164.

- Özyazıcıoğlu, N., & Tüfekci, F. G. (2009). Yenidoğan yoğun bakım ünitesinde bebekleri bakım alan annelerin kaygı ve umutsuzluk düzeylerini etkileyen faktörlerin incelenmesi. *Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi*, 12(4), 66-73.
- Pines, A. (1996). *Couple burnout: Causes and cures*, Routledge.
- Sarı, H. Y. (2007). Zihinsel engelli çocuğu olan ailelerde aile yüklenmesi. *Cumhuriyet Üniversitesi, Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi*, 11(2), 1-5.
- Sivrikaya, T., & Çiftçi Tekinarslan, İ. (2013). Zihinsel yetersizliği olan çocuğa sahip annelerde stres, sosyal destek ve aile yükü. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, 14(2), 17-29.
- Soba, M., Babayigit, A., & Demir, E. (2017). Yaşam doyumunu ve tükenmişlik; öğretmenler üzerine bir araştırma. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(19), 269-286.
- Tahincioğlu, C. (2016). Otizmlı çocuğu olan annelerde anksiyete düzeylerinin tükenmişlik ile ilişkisi. *Unpublished Master dissertation. Beykent Üniversitesi, İstanbul.*
- Toros, F. (2002). Zihinsel ve/veya bedensel engelli çocukların annelerinin anksiyete, depresyon, evlilik uyumunun ve çocuğu algılama şeklinin değerlendirilmesi. *Türkiye Klinikleri Psikiyatri Dergisi*, 3(2), 45-52.
- Turnipseed, D. L. (1998). Anxiety and burnout in the health care work environment. *Psychological Reports*, 82(2), 627-642.
- Wolf, L. C., Noh, S., Fisman, S. N., & Speechley, M. (1989). Brief report: Psychological effects of parenting stress on parents of autistic children. *Journal of autism and developmental disorders*, 19(1), 157-166.
- Yıldız, C. (2015). *Zihinsel engelli çocuğa sahip ebeveynlerin yaşam doyumları ve tükenmişlik düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi*. Master dissertation. Toros Üniversitesi, Mersin.
- Yörükoğlu, A. (1998). *Çocuk ruh sağlığı*. Özgür Yayınları.
- Zeitlin, S., Williamson, G. G., & Rosenblatt, W. P. (1987). The coping with stress model: A counseling approach for families with a handicapped child. *Journal of Counseling & Development*, 65(8), 443-446.
- Zuhal, E., & Tüfekçi, F. G. (2015). Engelli çocuğu olan ebeveynlerde evlilik uyumu ve yaşam doyumunun değerlendirilmesi ve etkileyen faktörlerin belirlenmesi. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 4(1), 102-112.

ENGELLİ ÇOCUĞA SAHİP ANNELERDE EŞ TÜKENMİŞLİĞİ İLE DURUMLUK VE SÜREKLİ KAYGI İLİŞKİSİ

ÖZ

Bu araştırmanın amacı, engelli çocuğa sahip annelerin eş tükenmişliği, durumluk ve sürekli kaygı puanları arasındaki ilişkileri belirleyerek durumluk ve sürekli kaygı puanlarının eş tükenmişliği puanlarını yordamadaki katkılarını incelemektir. Betimsel yöntemle yapılmış ilişkisel tarama modelinin kullanıldığı bu çalışmanın araştırma grubu, Konya ili merkez ilçelerinde çocukları özel eğitim ve rehabilitasyon merkezine devam eden ve araştırmaya gönüllü olarak katılmayı kabul eden engelli çocuğa sahip toplam 199 anneden oluşmaktadır. Eş Tükenmişlik Ölçeği-Kısa Formu (ETÖ-KF), Spielberger Durumluk ve Sürekli Kaygı Envanteri (STAI) ve bazı sosyo-demografik bilgileri toplamak amacıyla araştırmacılar tarafından geliştirilen "Kişisel Bilgi Formu" uygulanarak toplanan verilerin analizinde korelasyon analizi ve çoklu regresyon analizi kullanılmıştır. Verilerin analizi sonucunda, engelli çocuğa sahip annelerin eş tükenmişliği puanlarının durumluk ve sürekli kaygı puanları ile pozitif yönde orta düzeyde anlamlı ilişkisinin olduğu görülmüştür. Diğer yandan engelli çocuğa sahip annelerin durumluk ve sürekli kaygı puanlarının eş tükenmişliği puanlarına ilişkin varyansın %28'ini açıklayarak, eş tükenmişliği puanlarının anlamlı birer yordayıcıları olduğu bulunmuştur. Bulgular literatür ışığında tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Engelli çocuk, anne, eş tükenmişliği, kaygı.

GİRİŞ

Ailenin oluşumunda, anne ve babanın ortak ürünü olan çocuklar, ebeveynleri birbirlerine bağlayan bağ ve aynı zamanda ailenin sahip olabileceği bir ödül olarak kabul edilmektedir (Ataman, 2003). Ancak çocuğun engelli olduğunun öğrenilmesi anne babalar için beklentilerin farklılaşmasına, yoğun kaygı ve stres yaşamasına ve duygusal tepkilerde artışa neden olmaktadır (Bilal ve Dağ, 2005; Okanlı vd., 2004; Sivrikaya ve Çiftçi Tekinarslan, 2013). Ailenin engele ve çocuğa karşı tepkileri her ailenin özelliklerine göre farklılık gösterebilmektedir.

Engelli çocuğu olan ailelerin tepkileri çeşitli modellerle açıklanmaktadır. Bunlardan en bilineni ailelerin çeşitli aşamaların ardından kabul ve uyum aşamasına ulaştığını varsayan model "aşama modeli"dir. Bu aşamaların ilki şok, inkar, çöküntü ve keder (depresyon); ikincisi karmaşık duygular, suçluluk, utanma, kaygı, kızgınlık; üçüncüsü ise kapı kapı dolaşma, anlaşma, uyma-yeniden düzenleme, kabul ve uyum duygularını içermektedir (Ataman, 2003; Yörükoğlu, 1998). Bu duruma çözüm arayan engelli çocuğa sahip anne babaların bu aşamalarda tepkileri birbirine benzer özellikler göstermektedir. Anne babalar, bir aşamaya takılıp kalabilmekte veya aşamalar arasında gidip gelmektedirler.

Engelli çocuğa sahip ebeveynlerin, duygusal yönden zorlanmalarına, geleceğe ilişkin kaygı yaşamalarına sebep olabilecek bazı faktörler bulunmaktadır. Bu faktörlerden ilki davranış ve uyum sorunlarıdır. Bir diğeri ise engelli çocuklarının tedavi ve eğitimlerinin daha fazla maddi kaynak, zaman ve enerji gerektirmesidir (Kavak, 2007). Engelli çocuğa sahip olmanın getirdiği zorluklar karşısında anne ve baba, stres yaşamakta, özellikle evlilik ve duygusal ilişkilerinde gergin olmakta günlük hayattaki sorumluluklarını yerine getirmekte zorlanmaktadır. Travmatik duruma uygunsuz tepkiler ve ebeveynlerin yaşadığı suçluluk duygusu ve çocuğun bakımının getirdiği yükler ebeveynlerin stresini arttırmaktadır (Akçakin ve Erden, 2001). Yapılan araştırma sonuçlarında, ailede engelli veya hasta çocuğun varlığı, ailedeki çatışmaların, evlilik ve ilişki sorunlarının (Baltaş ve Baltaş, 2008; Karpaz, 2011) ve kişisel uyumlarında azalmanın nedeni olarak görülmektedir (Fortier ve Wanlass, 1984; Küçüker, 1997; Lobato, 1983; Zeitlin vd., 1987).

Ailede engelli bir çocuğun varlığının aileye getirdiği yükten en fazla anneler etkilenmektedir (Bahar vd., 2009; Hodge vd., 2011; Sarı, 2007). Ailede bakım yükünün fazlalığı annelerde fiziksel rahatsızlıklar yaşanmasına ve sosyal yalıtılmışlığa neden olmaktadır (Özşenol vd., 2003; Sarı, 2007). Engelli çocuğa sahip annelerde depresyon ve anksiyete bozukluğu gibi ruhsal sorunlar engelli çocuğu olmayan annelere göre daha sık görülmektedir (Feizi vd., 1992; Miller et al., 1992). Ayrıca, engelli çocuğun annenin başarısızlığı olarak değerlendirilmesi, annenin suçluluk ve dışlanmışlık gibi duygular yaşamasına neden olabilmektedir. Annelere yönelik yapılan araştırma sonuçlarında, otizmlili çocuğa sahip annelerin eşleriyle olan ilişkilerinin, engelli çocuğu olmayan annelere göre daha düşük düzeyde olduğu (Wolf vd., 1989) ve çocuğu down sendromlu ve otizmlili olan annelerin evlilik uyumlarının düşük olduğu bulunmuştur (Toros, 2002).

Benzer biçimde, engelli çocuğa sahip annelerde tükenmişlik duygusu da oluşabilmektedir (Duygun ve Sezgin, 2003). Tükenmişlik ilk olarak Freudenberger ve Maslach tarafından kullanılmıştır. Freudenberger tükenmişliği, enerji, güç ve kaynaklar üzerindeki aşırı taleplerden dolayı kişinin başarısız olması, yıpranması ve tükenmesi olarak tanımlanmıştır (Freudenberger, 1974; Maslach vd., 2001). Yapılan çalışmalarda, ağır düzey zihinsel engelli çocuğa sahip ebeveynlerin tükenmişlik düzeylerinin, hafif düzey zihinsel engelli çocuğu olan ebeveynlerin tükenmişlik düzeylerinden yüksek olduğu rapor edilmiştir (Aydın, 2017; Yıldız, 2015). Anne ve babaların tükenmişlik düzeyleri farklılık göstermektedir. Araştırma sonuçlarında, annelerin tükenmişlik düzeylerinin babalardan yüksek olduğu belirlenmiştir (Duygun ve Sezgin, 2003; Yıldız, 2015) .

Mesleki tükenmişlikten farklı bir değişken olan eş tükenmişliği ilk kez Pines (1996) tarafından ortaya atılmıştır. Eş tükenmişliği, uzun dönemli bir ilişkide duygusal taleplerin yoğunlaşması sonucu ortaya çıkan ve beklentiler ile gerçeklik arasındaki farklılığın neden olduğu fiziksel, zihinsel ve duygusal bir yorgunluk durumudur. Beklentiler ve gerçekler arasındaki farklılığın doğurduğu yıpranma sonucu görülen eş tükenmişliği sonucunda, ilişkiye genel bir mutsuzluk ve keyifsizlik hali hakim olmakta ve ilişki bitme aşamasına geldiğinde eş tükenmişliği yoğun biçimde gözlenmektedir (Pines, 1996).

Engelli çocuğa sahip anne babalar çocuklarının ömür boyu bakıma ihtiyacı olmasının getireceği zorluklardan ve çocuğun aile yaşamına getirdiği sınırlılıklardan dolayı kaygı yaşamaktadırlar (Danış, 2006). Buna ek olarak, anne babaların çocuğun engeline ilişkin bilgi eksiklikleri, çocukta gözlenen davranış ve uyum sorunları çocuklarının gelecek yaşamına ilişkin belirsizlikler anne babaların kaygı yaşamalarına neden olmaktadır (Kavak, 2007). Kaygı gelecekteki bir tehdidin beklentisinden dolayı ortaya çıkan psikolojik ve fizyolojik tepkileri içeren kompleks bir fenomendir (Amerikan Psikiyatri Birliği, 2013). Spielberger 'e (1972) göre kaygı, stres yaratan durumların oluşturduğu üzüntü ve gerginlik gibi hoş olmayan duygusal ve gözlenebilir tepkiler olarak tanımlanır ve durumluk ve sürekli kaygı olmak üzere ikiye ayrılır (Büyüköztürk, 1997). Durumluk kaygı, kişilerin olayları tehdit edici olarak yorumlaması sonucu oluşan, çoğunlukla gerçekçi sebeplere bağlı şiddeti ve süresi, algılanan tehditin yorumuna bağlı olan duygusal tepkidir. Sürekli kaygı, kişinin nesnel kriterlere göre nötr olan bir olay ya da durumu tehlikeli ve benliğini için tehdit edici olarak algılama ve yorumlama eğilimidir. Sürekli kaygı yaşayan kişilerde huzursuzluk, kolayca incinme, bulunduğu ortamdan memnun olmama ve başına kötü şeyler gelecekmiş gibi düşünme gibi özellikler gözlenir (Öner ve Le Compte, 1983; Özusta, 1995). Engelli çocuğa sahip anne babaların kaygı düzeylerine ilişkin yapılan bir araştırma sonucunda, engelli çocuğa sahip anne babaların, engelli çocuğu olmayan anne babalara göre durumluk ve sürekli kaygı puanlarının daha yüksek olduğu bulunmuştur (Hasandayıoğlu, 2020).

Alanyazın tarandığında Türkiye'de engelli çocuğu olan annelerin eş tükenmişliği, durumluk ve sürekli kaygı puanları arasındaki ilişkileri belirlemeye yönelik herhangi bir çalışmanın olmadığı ve bu yönde bir araştırmaya ihtiyaç duyulduğu göze çarpmaktadır. Buradan hareketle bu çalışmanın Türkiye'de bu konuda yapılan ilk araştırma olması bakımından önemli olmasının yanı sıra araştırmadan elde edilecek sonuçların, engelli çocuğa sahip annelere yönelik sunulacak rehberlik ve psikolojik danışmanlık hizmetlerinin geliştirilmesine yardımcı olacağı düşünülmektedir.

Tüm bu açıklamalar ışığında, bu araştırmanın amacı, engelli çocuğa sahip annelerin eş tükenmişliği, durumluk ve sürekli kaygı puanları arasındaki ilişkileri belirleyerek durumluk ve sürekli kaygı puanlarının eş tükenmişliği puanlarını yordamadaki katkılarını incelemektir.

YÖNTEM

Araştırmanın Modeli

Bu çalışmada engelli çocuğa sahip annelerin eş tükenmişliği, durumluk ve sürekli kaygı puanları arasındaki ilişkilerin belirlenmesi ve durumluk ve sürekli kaygı puanlarının eş tükenmişliği puanlarını yordamadaki katkılarının incelenmesi amaçlandığı için betimsel yöntemle yapılmış ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır. İki veya daha çok değişken arasındaki ilişkinin değişkenlere herhangi bir müdahale olmaksızın incelenmesi olarak ifade edilen (Büyüköztürk vd., 2017) ilişkisel tarama modelinde değişkenler arası ilişki olup olmadığı, birinde meydana gelen değişimin diğerinde herhangi bir değişime yol açıp açmadığı belirlenmeye çalışılmaktadır (Karasar, 2008). Araştırmanın bağımlı değişkeni eş tükenmişliği, bağımsız değişkenleri durumluk ve sürekli kaygı puanlarıdır.

Araştırma Grubu

Bu çalışma, Konya ili merkez Selçuklu, Meram ve Karatay ilçelerinde çocukları özel eğitim ve rehabilitasyon merkezine devam eden ve araştırmaya katılmayı gönüllü olarak kabul eden engelli çocuğa sahip toplam 199 anne üzerinde gerçekleştirilmiştir. Araştırma grubunda yer alan annelerin engelli çocuklarının 64'ü (%32.20) otizmli, 62'si (%31.20) zihinsel engelli, 46'sı (%23.10) fiziksel engelli, 11'i (%5.50) dil ve konuşma bozukluğu, 16'si (%8) diğer engel türündedir. Araştırmaya katılan annelerin 7'si (%3.50) hiç okula devam etmemiş, 88'i (%44.20) ilköğretim, 43'ü (%21.6) ortaokul, 49'u (24.60) lise, 10'u (%5.02) lisans ve 2'si (%1) yüksek lisans mezunudur. Yaş aralığı 20-51 arasında değişen annelerin evlilik süresi 1-30 yıl arasında değişmektedir.

Veri Toplama Araçları

Engelli çocuğa sahip annelere, Spielberger Durumluk ve Sürekli Kaygı Envanteri (STAI), Eş Tükenmişlik Ölçeği-Kısa Formu (ETÖ-KF) ve bazı sosyo-demografik bilgileri toplamak amacıyla araştırmacılar tarafından geliştirilen "Kişisel Bilgi Formu" uygulanmıştır.

Eş Tükenmişlik Ölçeği-Kısa Formu (ETÖ-KF): Pines ve arkadaşları (2011), araştırmacı ve uygulayıcıların ihtiyacını karşılamak ve kullanımı kolay bir ölçme aracı oluşturmak amacıyla, Eş Tükenmişlik Ölçeği'nin (ETÖ) 10 maddelik kısa formunu kullanmışlardır. ETÖ-KF, evli olan, flört yaşayan, nişanlı olan veya çift olarak nitelendirilen tüm ilişki türlerinde yer alan kişilerin evlilik ve ilişki ile ilgili tükenmişlik düzeyini ölçmek üzere yedi dereceli (1 Hiçbir zaman ve 7 Her zaman) bir ölçek üzerinde görüşmecilerin beyanına dayalı olarak cevaplanmaktadır. Evli bireylerden elde edilen verilerle hesaplanan ölçeğin iç tutarlık katsayılarının evli kadınlar için .94, evli erkekler için ise .95 olduğu bulunmuştur. Türkçe uyarlama geçerlik, güvenirlik çalışması Çapri (2013) tarafından gerçekleştirilen ölçeğin yapı geçerliği için yapılan temel bileşenler analizi sonucunda özdeğeri 5.56, varyansın %55.62'sini açıklayan ve faktör yükleri .49 ile .83 arasında değişen tek faktörlü bir yapıya sahip olduğu

bulunmuştur. Ölçüt bağıntılı geçerlik çalışması kapsamında ise Maslach Tükenmişlik Envanteri (MTE)'nin üç alt boyutu ile de anlamlı ilişkilerinin olduğu görülmüştür. Ayrıca güvenilirlik çalışmaları kapsamında 4 hafta arayla gerçekleştirilen test tekrar test güvenilirlik katsayısı .90, iç tutarlık güvenilirlik katsayısı ise .91 olarak rapor edilmiştir. Bu araştırma kapsamındaki verilerden elde edilen Cronbach alpha iç tutarlık katsayısı ise .93 olarak bulunmuştur.

Durumluk-Süreklilik Kaygı Ölçeği: Speilberger ve arkadaşları (1970) tarafından geliştirilen Durumluk-Süreklilik Kaygı Ölçeği, Öner ve Le Compte (1983) tarafından Türkçe'ye uyarlanan ve kişinin kendini değerlendirmesine dayanan bir ölçektir. Durumluk ve Süreklilik Kaygı Ölçeğinin Türkçeleştirilmesi deneysel kavram geçerliği ve kriter geçerliği olmak üzere iki ayrı tekniğin yardımıyla gerçekleştirilmiştir (Öner ve Le Compte, 1983). Ölçek her biri 20'şer cümle içeren, süreklilik ve durumluk kaygıyı ayrı ayrı ölçen TX-1 ve TX-2 şeklinde iki alt birimden oluşmaktadır. Durumluluk Kaygı Ölçeği maddelerinde ifade edilen duygu veya davranışları içinde bulunduğu durumda hissetme düzeyine göre (1) hiç, (2) biraz, (3) çok ve (4) tamamıyla gibi seçeneklerden birini cevaplandırılır. Süreklilik kaygı maddelerinde ifade edilen duygu ve özellikler (1) hemen hiçbir zaman, (2) bazen, (3) çok zaman ve (4) hemen her zaman şeklinde cevaplandırılır. Kuder-Richardson 20 formülünün genelleştirilmiş bir formu olan Alpha korelasyonları ile saptanan güvenilirlik katsayıları; "Süreklilik Kaygı Ölçeği" için 0.83 ile 0.87 arasında; "Durumluluk Kaygı Ölçeği" için 0.94 ile 0.96 arasında bulunmuştur. Bu araştırmanın örnekleminde ölçeğin Cronbach Alpha iç tutarlık katsayısı "Durumluluk Kaygı Ölçeği" için .66 ve "Süreklilik Kaygı Ölçeği" için .59 olarak bulunmuştur.

Kişisel Bilgi Formu: Araştırma grubunda yer alan annelerin çocuğun engel türü, evlilik süresi, yaş, meslek ve eğitim durumu değişkenlerine ilişkin bilgilerin yer aldığı bu form araştırmacılar tarafından hazırlanmıştır.

İşlem

Araştırma grubunda yer alan annelere, ölçme araçlarının uygulamaları; engelli çocuğu olan annelerin çocuklarının devam ettiği özel eğitim ve rehabilitasyon merkezlerinde gerçekleştirilmiştir. Uygulama sürecinde, tüm katılımcı annelere araştırmanın amacı ve ölçme araçlarının uygulanmasına ilişkin temel yönergeler ayrıntılı ve standart bir şekilde açıklanmıştır.

Verilerin Analizi

Araştırmada ölçme araçlarından elde edilen veriler, bilgisayar ortamına aktarılarak SPSS-WINDOWS 22 paket programıyla çözümlenmiştir. Daha sonra çok değişkenli istatistiksel çalışmalar için gerekli olan temel varsayımlar test etmek için örneklem büyüklüğü, kayıp değerler, normallik, doğrusallık, çoklu doğrusallık, teklik ve uç değerlere (Çokluk vd., 2014) bakılmıştır. Öncelikle kayıp verilerin olmadığı görüldükten sonra tek yönlü uç değerler için kutu grafiği (boxplots) ve çok yönlü uç değerler için mahalnobis uzaklığı belirlenmesi sonucu herhangi bir uç değer olmadığı görülmüştür. Tek değişkenli normalliği test etmek için basıklık çarpıklık katsayılarına bakılmış ve basıklık ve çarpıklık katsayılarının ± 1 arasında elde edilmiştir. Buna ek olarak histogram, boxplot, steam-leaf vb. grafiklere de bakılmış ve dağılımın normal olduğu görülmüştür. Çok değişkenli istatistiksel analizlerin bir diğer varsayımı olan çoklu bağlantılığı incelemek amacıyla ise varyans artış faktörü (VIF) ve tolerans

değerleri incelenmiştir. Değişkenler arası çoklu bağlantılılık probleminin bulunmaması için VIF değerinin 10'dan küçük olması ve tolerans değerinin .20'den büyük olması gerektiği (Çokluk vd., 2014) göz önünde bulundurulduğunda araştırma verilerinde tolerans değerinin .78, VIF değerinin ise 1.28 elde edilmesi sonucu değişkenler arasında çoklu bağlantı probleminin olmadığı söylenebilir. Engelli çocuğa sahip annelerin eş tükenmişliği, durumluk ve sürekli kaygı puanları arasındaki ilişkileri belirlemek üzere korelasyon analizi kullanılırken, durumluk ve sürekli kaygı puanlarının eş tükenmişliği puanlarını yordamadaki katkılarını belirlemek için çoklu regresyon analizi kullanılmıştır. Analizlerde hata payı 0.01 olarak kabul edilmiştir.

BULGULAR

Bu bölümde araştırmanın amacı doğrultusunda toplanan verilerin istatistiksel çözümlenmesi sonucu elde edilen bulgular sunulmuştur.

Engelli çocuğa sahip annelerin eş tükenmişliği puanları ile durumluk ve sürekli kaygı puanları arasındaki ilişkilere yönelik sonuçlar Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Engelli Çocuğa Sahip Annelerin Eş Tükenmişliği Puanları İle Durumluk ve Sürekli Kaygı Puanları Arasındaki İlişkilere Yönelik Korelasyon Analizi Sonuçları

	Eş Tükenmişliği	Durumluk Kaygı	Sürekli Kaygı	$\bar{X}$	S
Eş Tükenmişliği	1			25.92	11.39
Durumluk Kaygı	.458**	1		41.58	9.04
Sürekli Kaygı	.450**	.467**	1	46.46	7.69

**p<.01

Tablo 1 incelendiğinde engelli çocuğa sahip annelerin eş tükenmişliği puanlarının durumluk kaygı puanları ($r = .45$; $p < .01$) ve sürekli kaygı puanları ($r = .45$; $p < .01$) ile pozitif yönde ve anlamlı ilişki olduğu görülmüştür. Bu sonuçlardan hareketle, engelli çocuğa sahip annelerin eş tükenmişliği puanlarını yordamadaki katkılarını incelemek üzere, durumluk ve sürekli kaygı puanları çoklu regresyon analizine dahil edilmiş ve sonuçlar Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2. Engelli Çocuğa Sahip Annelerin Eş Tükenmişliği Puanlarının Durumluk ve Sürekli Kaygı Puanlarını Yordayıp Yordamadığına İlişkin Çoklu Regresyon Analizi Sonuçları

Değişkenler	Eş Tükenmişliği				
	B	SH	β	t	p
Sabit	-11.48	4.44	-	-2.58	0.01
Durum Kaygı	.40	.08	.32	4.63	0.00
Sürekli Kaygı	.45	.10	.30	4.41	0.00
		R = .53	R ² = .28		
		F ₍₂₋₁₉₆₎ = 38.38	p = 0.00**		

**p<.01

Tablo 2'ye bakıldığında, engelli çocuğa sahip annelerin durumluk ve sürekli kaygı puanlarının eş tükenmişliği puanlarına ilişkin varyansın %28'ini açıklayarak, eş tükenmişliği puanlarının anlamlı birer yordayıcıları olduğu

bulunmuştur ($R = .53$, $R^2 = .28$, $p < .01$). Son olarak standardize edilmiş regresyon katsayılarına (β) göre, yordayıcı değişkenlerin engelli çocuğa sahip annelerin eş tükenmişliği puanları üzerindeki önem sırası durumluk kaygı (.32) ve sürekli kaygı (.30) olarak belirlenmiştir.

TARTIŞMA ve SONUÇ

Doğrudan engelli çocuğa sahip annelerde eş tükenmişliği ile durumluk ve sürekli kaygı ilişkisi konusunda araştırmaların olmaması nedeniyle çalışmanın sonuçları, konuya ilişkin diğer çalışma sonuçlarıyla birlikte değerlendirilmiştir.

Bu araştırma engelli çocuğa sahip annelerin eş tükenmişliği, durumluk ve sürekli kaygı puanları arasındaki ilişkileri belirleyerek durumluk ve sürekli kaygı puanlarının eş tükenmişliği puanlarını yordamadaki katkılarını incelemek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Araştırma sonucunda engelli çocuğa sahip annelerin eş tükenmişliği puanlarının durumluk ve sürekli kaygı puanları ile pozitif yönde orta düzeyde anlamlı ilişkisinin olduğu görülmüştür. Diğer yandan engelli çocuğa sahip annelerin durumluk ve sürekli kaygı puanlarının eş tükenmişliği puanlarına ilişkin varyansın %28'ini açıklayarak, eş tükenmişliği puanlarının anlamlı birer yordayıcıları olduğu bulunmuştur.

Literatürde kaygı ile tükenmişlik arasındaki ilişkileri inceleyen araştırma sonuçlarının büyük çoğunluğunda, pozitif ve anlamlı ilişkiler bulunmuştur. Tahincioğlu'nun (2016) otizmlili çocuğu olan anneler ile yaptığı araştırmada, annelerin tükenmişlik düzeylerinin, kaygı düzeyleri ile anlamlı bir şekilde ilişkili olduğu, tükenmişliğin kaygıyı yordayıcı etkisinin olduğu belirlenmiştir. Benzer biçimde, hemşireler üzerinde yapılan çalışmalarda kaygının tükenmişlik üzerinde yordayıcı bir etkisinin olduğu belirlenmiştir (Gökmen, 2013; Turnipseed, 1998). Zihinsel engelli çocuğa sahip ebeveynlerin kaygı düzeylerinin, duygusal tükenmişlik ve duyarsızlaşma puanlarını arttırdığı belirlenmiştir (Arman, 2009). Bu çalışmada da alanyazında kaygı ile tükenmişlik arasındaki ilişkileri inceleyen araştırma sonuçlarına benzer olarak annelerin kaygı ve eş tükenmişlik puanları arasında pozitif yönde anlamlı ilişki tespit edilmiştir. Ayrıca durumluk ve sürekli kaygının eş tükenmişliği üzerinde yordayıcı etkisinin olduğu belirlenmesi sonuçlarının alanyazında kaygı tükenmişlik ilişkisini ve tükenmişliği yordayan değişkenlerin incelendiği araştırma sonuçlarıyla benzerlik göstermektedir (Arman, 2009; Tahincioğlu, 2016).

Türkiye'de aile içi roller ve kadınlara atfedilen cinsiyet rolleri düşünüldüğünde, aile içinde anne bakım veren rolünü üstlenen kişidir (Arslan vd., 2002). Engelli çocuğa sahip ailelerde ise, engelli çocuğun aileye katılımı özellikle anneye yeni ek görev ve sorumluluklar yüklemekte ve engelli bir çocuğa sahip olmanın aileye getirdiği yükten en fazla anneler etkilenmektedir (Bahar vd., 2009; Hodge vd., 2011; Sarı, 2007). Araştırma sonuçları, engelli çocuğa sahip olmanın babalardan çok anneleri etkilediğini ve babalara göre annelerin daha fazla stres yaşadığına işaret etmektedir (Hodge vd., 2011; Sarı, 2007). Pines'a (1989) göre, annelik ve eş rollerine ilişkin görev ve sorumlulukların üstesinden gelmeye çalışan evli kadınların, zorlanma ve stres durumları, evli erkeklerle göre anlamlı düzeyde daha yüksektir. Anneler tüm zorluklarıyla baş etmeye çalışırken, engelli çocuğun olması nedeniyle daha fazla zorluklarla baş etmek durumunda kalmaktadır. Ailede oluşan bakım yükünün fazlalığı ve ekonomik koşulların oluşturduğu yük, duygusal yükü de arttırmaktadır. Algılanan bakım yükü ve artan diğer

sorumluluklar, annenin kaygı, umutsuzluk, yorgunluk yaşamasına ve tükenmişlik yaşamaya daha yatkın hale gelmesine neden olabileceği için bu araştırmadaki annelerin eş tükenmişliği puanlarının durumluk ve sürekli kaygı puanları ile anlamlı ilişkisinin ortaya çıkmasına neden olmuş olabileceğini düşündürmektedir.

Durumluk ve sürekli kaygı düzeyinin ile eş tükenmişliği arasındaki ilişkiyi açıklayabilecek bazı muhtemel değişkenler mevcuttur. Bu faktörlerden biri evlilik uyumu ve doyumudur. Literatürde durumluk kaygı ve sürekli kaygı düzeyi artıkça evlilik uyumunun azaldığını bildiren çalışmalar mevcuttur (Aktaş, 2009; Işiloğlu, 2006). Benzer biçimde, Çapri ve Gökçakan (2012) çalışmalarında evlilik uyumunun eş tükenmişliği düzeyini etkilediğini ve evlilik uyumlarının yüksek olduğu çiftlerde, eş tükenmişliğinin daha düşük düzeyde yaşanılacağını ifade etmişlerdir. Engelli çocuğa sahip annelerin evlilik uyumunun (Toros, 2002; Zuhale ve Tüfekçi, 2015) ve evlilik doyumunun düşük düzeyde olduğu (Kanbir, 2018) bulunmuştur. Engelli çocuğa sahip annelerin evlilik uyumu ve doyumunun düşük düzeyde olduğu annelerin kaygı ve eş tükenmişliği düzeyini etkileyebilmektedir. Bu bağlamda durumluk ve sürekli kaygı, evlilik uyumu ve evlilik doyumunun eş tükenmişliği ilişkisini araştıran çalışmalara ihtiyaç olduğu söylenebilir.

Durumluk ve sürekli kaygı düzeyinin ile eş tükenmişliği arasındaki ilişkiyi açıklayabileceği düşünülen diğer bir değişken de yaşam doyumudur. Tükenmişlikle yaşam doyumunun arasında negatif yönde bir ilişki bulunmaktadır (Soba vd., 2017). Farklı meslek çalışanları üzerinde ve böyle bir ilişkinin var olduğuna işaret eden araştırma sonuçları bulunmaktadır (Çapri, 2013). Hemşireler üzerinde yapılan bir araştırmada, hemşirelerin yaşam doyumunun düzeyleri azaldıkça eş tükenmişlik puanları yükselmekte; yaşam doyumunun düzeyleri yükseldikçe eş tükenmişlik puanları azalmaktadır (Çapri ve Güler, 2016). Engelli çocuğa sahip anneler üzerinde yapılan araştırma sonuçlarında, annelerin kaygı düzeylerinde, engelli çocuğun cinsiyetinin ve kardeş sayısının, annenin öğrenimi ve doğum sırası değişkeninde farklılık oluşturduğu (Doğru ve Arslan, 2008), çocuğun engel türünün yaşam doyumunu etkilediği görülmüştür. Bu bilgilerden yola çıkarak annelerin yaşam doyumunun düzeylerinin düşük olmasının, onların kaygı düzeylerini arttırmış olabileceği, kaygının ise eş tükenmişliğini beslemiş olabileceği söylenebilir. Yaşam doyumunun, durumluk ve sürekli kaygı ve eş tükenmişliği ilişkisi birlikte değerlendirildiğinde, annelerin yaşam doyumlarının ve engelli çocukların özelliklerinden kaynaklanan nedenlerin de annelerin eş tükenmişliğini arttırdığını düşündürmektedir.

Engelli çocuğa sahip annelerin çocuğun engelini kabullenmesi durumluk ve sürekli kaygı düzeyi ile eş tükenmişliği arasındaki ilişkiyi açıklayabileceği düşünülen diğer bir değişkendir. Engelliliğin kabulü çocuğunun engelini türü ve derecesine göre değişiklik göstermektedir (Erkan, 1998). Annenin çocuğun engelini kabul etmesi çocuğu ile ilgili daha az kaygı yaşamasına neden olabilecektir. Kaygı eş tükenmişliği ilişkisinde, annelerin çocuğun engelini kabullenme yönünde gösterdiği tutum ve davranışların aracılık etkisinin olabileceğini akla getirmektedir.

Sonuç olarak, engelli çocuğa sahip annelerin engelli çocuğun ailede varlığından kaynaklanan sorunlar, annelerin yaşadığı stres, kaygı, umutsuzluk gibi olumsuz duygular ve eş ile olan ilişkilerinde yaşadığı sorunların anneleri, tükenmişlik yaşamaya yatkın hale getirdiği söylenebilir. Araştırmadan elde edilen verilerin analizi sonucunda, engelli çocuğa sahip annelerin eş tükenmişliği puanlarının durumluk ve sürekli kaygı puanları ile pozitif yönde

orta düzeyde anlamlı ilişkisinin olduğu görülmüştür. Diğer yandan engelli çocuğa sahip annelerin durumluk ve sürekli kaygı puanlarının eş tükenmişliği puanlarına ilişkin varyansın %28'ini açıklayarak, eş tükenmişliği puanlarının anlamlı birer yordayıcıları olduğu bulunmuştur.

ÖNERİLER

Araştırmanın sonuçlarına doğrultusunda aşağıdaki önerilerde bulunulabilir:

- Engelli çocuğa sahip annelerde eş tükenmişliği ile durumluk ve sürekli kaygı arasında anlamlı ilişkiler olduğu ve eş tükenmişliğinin yordanmasına anlamlı bir katkı sağladığı belirlenmiştir. Ancak eş tükenmişliğini yordayabileceği düşünülen sosyo-demografik özellikler, mesleki tükenmişlik, yaşam doyumu, depresyon, gibi psikolojik değişkenlerin de dahil edildiği değişkenlerin, farklı örneklem grupları üzerinde yapılacak yeni araştırmalarda incelenmesinin faydalı olacağı düşünülmektedir.
- Eş tükenmişliği konusunda eşlere yapılacak psikolojik yardım çalışmalarında, durumluk ve sürekli kaygı değişkenlerinin de dikkate alınmasının önemli olabileceği düşünülmektedir.
- Bu araştırma Konya ili merkez ilçelerinde yaşayan engelli çocuğa sahip anneler ile sınırlıdır. Benzer bir çalışmanın daha büyük örneklem grupları üzerinde farklı engel türlerinden çocuğa sahip anne ve özellikle babaların da dahil edildiği bir örneklem grubu üzerinde tekrarlanması alanyazındaki bilgi birikimine önemli katkılar sağlayabilecektir.

ETİK METNİ

“Bu makalede dergi yazım kurallarına, yayın ilkelerine, araştırma ve yayın etiği kurallarına, dergi etik kurallarına uyulmuştur. Makale ile ilgili doğabilecek her türlü ihlallerde sorumluluk yazarlara aittir.”

KAYNAKÇA

- Akçakın, M., ve Erden, G. (2001). Otizm tanısı konmuş çocukların anne ve babalarındaki ruhsal belirtiler. *Çocuk ve Gençlik Ruh Sağlığı Dergisi*, 8(1), 2-10.
- Aktaş, S. (2009). *Eşlerden birinin kaygı düzeyi ile evlilik uyumu arasındaki ilişkinin belirlenmesi*. Yüksek lisans tezi. Maltepe Üniversitesi, İstanbul.
- Arman, N. (2009). Zihinsel engelli çocuğa sahip anne ve babaların algıladıkları sosyal destek düzeyleri ile tükenmişlik ve kaygı düzeylerinin incelenmesi. Yüksek lisans tezi. Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Arslan, C., Hamarta, E., ve Deniz, E. (2002). Engelli çocuğu olan ailelerin yaşam doyumlarının bazı değişkenler açısından incelenmesi. *XI. Ulusal Özel Eğitim Kongresi, Konya*.
- Ataman, A. (2003). *Özel eğitime muhtaç olmanın nedenleri. Özel Eğitime Giriş*. Gündüz Eğitim Yayıncılık.
- Aydın, M. A. (2017). *Zihinsel engelli bireye sahip olan ebeveynlerin tükenmişlik düzeylerinin incelenmesi*. *Yayınlanmamış* yüksek lisans tezi. İstanbul Ticaret Üniversitesi, İstanbul.
- Bahar, A., Bahar, G., Savaş, H. A., ve Parlar, S. (2009). Engelli çocukların annelerinin depresyon ve anksiyete düzeyleri ile stresle başa çıkma tarzlarının belirlenmesi. *Fırat Sağlık Hizmetleri Dergisi*, 4(11), 97-112.

- Baltaş, Z., ve Baltaş, A. (2008). *Stres ve başa çıkma yolları*. Remzi Kitabevi.
- Bilal, E., ve Dağ, İ. (2005). Eğitilebilir zihinsel engelli olan ve olmayan çocukların annelerinde stres, stresle başa çıkma ve kontrol odağının karşılaştırılması. *Çocuk ve Gençlik Ruh Sağlığı Dergisi*, 12(2), 56-68.
- Büyüköztürk, Ş. (1997). Araştırmaya yönelik kaygı ölçeğinin geliştirilmesi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi Dergisi*, 3(4), 453-464.
- Büyüköztürk, Ş., Çakmak, E. K., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., ve Demirel, F. (2017). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Pegem Akademi.
- Coşkun, Y., ve Akkaş, G. (2009). Engelli çocuğu olan annelerin sürekli kaygı düzeyleri ile sosyal destek algıları arasındaki ilişki. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 10(1), 213-227.
- Çapri, B. (2013). Tükenmişlik ölçeği-kısa formu ile eş tükenmişlik ölçeği kısa formunun Türkçe uyarlaması ve psikoanalitik-varoluşçu bakış açısından mesleki ve eş tükenmişlik ilişkisi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 13(3), 1393-1418.
- Çapri, B., ve Gökçakan, Z. (2013). Eş tükenmişliğini yordayan değişkenler. *İlköğretim Online*, 12(2), 561-574.
- Çapri, B., ve Güler, M. (2016). Yaşam doyumu düzeyleri farklı hemşirelerin mesleki ve eş tükenmişliklerinin incelenmesi. *International Journal Of Eurasia Social Sciences*, 7(25), 55-69.
- Çokluk, Ö., Şekercioğlu, G., ve Büyüköztürk, Ş. (2014). *Sosyal bilimler için çok değişkenli istatistik: SPSS ve LISREL uygulamaları*. Pegem Akademi.
- Çürük, N. (2008). Ankara İl Merkezi'nde Bulunan Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı iş okullarında 1. ve 4. sınıfa devam eden zihinsel engelli çocukların annelerinin kaygı ve sosyal destek düzeylerinin karşılaştıkları problemlere göre incelenmesi. *Journal of Intellectual Disability Research*, 12, 862-873.
- Doğru, S. S. Y., ve Arslan, E. (2008). Engelli çocuğu olan annelerin sürekli kaygı düzeyi ile durumluk kaygı düzeylerinin karşılaştırılması. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (19), 543-553.
- Duygun, T., ve Sezgin, N. (2003). Zihinsel engelli ve sağlıklı çocuk annelerinde stres belirtileri, stresle başa çıkma tarzları ve algılanan sosyal desteğin tükenmişlik düzeyine olan etkisi. *Türk Psikoloji Dergisi*, 18(52), 37-52
- Erkan, G. (1998). *Sosyal Hizmet Sempozyumu'97*. Aydınlar Matbaası.
- Feizi, A., Najmi, B., Salesi, A., Chorami, M., ve Hoveidafar, R. (2014). Parenting stress among mothers of children with different physical, mental and psychological problems. *Journal of research in medical sciences: the official journal of Isfahan University of Medical Sciences*, 19(2), 145.
- Fortier, L. M., ve Wanlass, R. L. (1984). Family crisis following the diagnosis of a handicapped child. *Family Relations*, 33(1), 13-24. doi:10.2307/58458513-24.
- Freudenberger, H. J. (1974). Staff burnout. *Journal of social issues*, 30(1), 159-165.
- Gökmen, V. (2013). *Yoğun bakım ünitelerinde çalışan hemşirelerin iş doyumları, tükenmişlik ve kaygı düzeylerinin incelenmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Hodge, D., Hoffman, C. D., ve Sweeney, D. P. (2011). Increased psychopathology in parents of children with autism: Genetic liability or burden of caregiving? *Journal of Developmental and Physical Disabilities*, 23(3), 227-239.

- Işıloğlu, B. (2006). *Anksiyete ve depresyon tanısı ile izlenen evli kadınlarda aile içi şiddetin sosyodemografik faktörler, çift uyumu ve hastalıkla ilişkisi*. Uzmanlık tezi. Prof.Dr.Mahzar Osman Ruh Sağlığı ve Sinir Hastalıkları Eğitim ve Araştırma Hastanesi, İstanbul.
- Kanbir, A. E. (2018). *Engelli çocuğa sahip ailelerde evlilik doyumu: niteliksel bir çalışma*. Yüksek lisans tezi. Maltepe Üniversitesi, İstanbul.
- Karasar, N. (2008). *Bilimsel araştırma yöntemi*. Nobel Yayın Dağıtm.
- Karpat, D. (2011). *Yaygın gelişimsel bozukluk tanısı alan çocukların ebeveynlerinin yaşadığı yas tepkilerinin, evlilik uyumlarının ve sosyal destek algılarının incelenmesi*. Doktora tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Kavak, S. (2007). *Algılanan aile yakınları destek ölçeğinin geliştirilmesi ve 0-8 yaş arası engelli çocuğu olan annelerin yakınlarından aldığı desteği algılamaları*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Küçükler, S. (1997). Bilgi verici psikolojik danışmanlık programının zihinsel özürü çocukların kardeşlerinin özürle ilgili bilgi düzeylerine ve özürü kardeşlerine yönelik tutumlarına etkisi. Doktora tezi. Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Lobato, D. (1983). Siblings of handicapped children: A review. *Journal of autism and developmental disorders*, 13(4), 347-364.
- Manor-Binyamini, I., ve Abu-Ajaj, O. (2017). Ways of coping and mental burnout of Bedouin mothers compared to Bedouin fathers of children with ASD. *Neuropsychiatry*, 7(1), 61-68.
- Maslach, C., Schaufeli, W. B., ve Leiter, M. P. (2001). Job Burnout. *Annual Review of Psychology*, 52(1), 397-422. doi:10.1146/annurev.psych.52.1.397.
- Miller, A. C., Gordon, R. M., Daniele, R. J., ve Diller, L. (1992). Stress, appraisal and coping in mothers of disabled and nondisabled children. *Journal of Pediatric Psychology*, 17(5), 587-605.
- Okanlı, A., Ekinci, M., Gözüağca, D., ve Sezgin, S. (2004). Zihinsel engelli çocuğa sahip ailelerin yaşadıkları psikososyal sorunlar. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 1(1), 1-5.
- Öner, N., ve Le Compte, A. (1983). *Durumluk ve sürekli kaygı envanteri el kitabı*. Bogaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Özşenol, F., Işıkhani, V., Ünay, B., Aydın, H., Akın, R., ve Gökçay, E. (2003). Engelli çocuğa sahip ailelerin aile işlevlerinin değerlendirilmesi. *Gülhane Tıp Dergisi*, 45(2), 156-164.
- Özyazıcıoğlu, N., ve Tüfekci, F. G. (2009). Yenidoğan yoğun bakım ünitesinde bebekleri bakım alan annelerin kaygı ve umutsuzluk düzeylerini etkileyen faktörlerin incelenmesi. *Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi*, 12(4), 66-73.
- Pines, A. (1996). *Couple burnout: Causes and cures*, Routledge.
- Sarı, H. Y. (2007). Zihinsel engelli çocuğu olan ailelerde aile yüklenmesi. *Cumhuriyet Üniversitesi, Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi*, 11(2), 1-5.
- Sivrikaya, T., ve Çiftçi Tekinarslan, İ. (2013). Zihinsel yetersizliği olan çocuğa sahip annelerde stres, sosyal destek ve aile yükü. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, 14(2), 17-29.
- Soba, M., Babayigit, A., ve Demir, E. (2017). Yaşam doyumu ve tükenmişlik; öğretmenler üzerine bir araştırma. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(19), 269-286.

- Tahincioğlu, C. (2016). Otizmli çocuğu olan annelerde anksiyete düzeylerinin tükenmişlik ile ilişkisi. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Beykent Üniversitesi, İstanbul.
- Toros, F. (2002). Zihinsel ve/veya bedensel engelli çocukların annelerinin anksiyete, depresyon, evlilik uyumunun ve çocuğu algılama şeklinin değerlendirilmesi. *Türkiye Klinikleri Psikiyatri Dergisi*, 3(2), 45-52.
- Turnipseed, D. L. (1998). Anxiety and burnout in the health care work environment. *Psychological Reports*, 82(2), 627-642.
- Wolf, L. C., Noh, S., Fisman, S. N., ve Speechley, M. (1989). Brief report: Psychological effects of parenting stress on parents of autistic children. *Journal of autism and developmental disorders*, 19(1), 157-166.
- Yıldız, C. (2015). *Zihinsel engelli çocuğa sahip ebeveynlerin yaşam doyumları ve tükenmişlik düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi*. Yüksek lisans tezi. Toros Üniversitesi, Mersin.
- Yörükoğlu, A. (1998). *Çocuk ruh sağlığı*. Özgür Yayınları.
- Zeitlin, S., Williamson, G. G., ve Rosenblatt, W. P. (1987). The coping with stress model: A counseling approach for families with a handicapped child. *Journal of Counseling & Development*, 65(8), 443-446.
- Zuhal, E., ve Tüfekçi, F. G. (2015). Engelli çocuğu olan ebeveynlerde evlilik uyumu ve yaşam doyumunun değerlendirilmesi ve etkileyen faktörlerin belirlenmesi. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 4(1), 102-112.